

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi

Cumhuriyet Theology Journal

| cuid.cumhuriyet.edu.tr |

Founded: 1996

Available online, e-ISSN: 2528-987X

Publisher: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Shibli Nu‘mānī's Defense Strategy Against Orientalist Criticism

Erkan Bulut^{1,a,*}

¹ Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Kalam Sivas/Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 15/01/2026

Accepted: 14/04/2026

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

This article examines the methodological approach and response strategy developed by Shibli Nu‘mānī (1857–1914), who was raised in India in the 19th century and is considered one of the pioneers of the New Ilm-i Kelām, in response to Orientalists' claims about Islam. During that century, the Western world established clear superiority over the Islamic world in science, politics, technology, military affairs, industry, economics, culture, and thought. This superiority extended beyond technological progress and reforms in the Islamic world. The works and discourse of Orientalists on the Islamic religion and history have raised doubts and hesitations in the minds of Muslims. Their criticisms of Islam have often been shaped by a framework of biased, reductionist, and distorted discourse. Through this discourse, attempts have been made to consciously devalue Islam's historical, social, political, and cultural heritage. The Orientalists' approach has triggered an intellectual process that has led Muslim intellectuals not only to develop defensive reflexes but also to reconstruct Islamic thought methodologically and conceptually. During this period, Muslim scholars emerged who took on the responsibility of responding to Orientalist criticism using their own scientific methods. One of these scholars was the Indian Islamic scholar Shibli Nu‘mānī. He distinguished himself as one of the Islamic thinkers who systematically reflected on the new issue of ilm-i kalām. Faced with Western-centered intellectual challenges, like many Muslim scholars, he regarded the renewal of kalām science in the Indian subcontinent as an intellectual and ideological responsibility; he waged a comprehensive scholarly struggle against criticism and attacks directed at Islam and the Prophet Muhammad. In this context, Shibli closely examined Orientalist literature and sought to respond to the claims advanced in these works with his own methods and arguments. The method developed by Shibli went beyond the classical defensive understanding of kalam, centered on elements such as the relationship between reason and tradition, historical context, and critical thinking. In this way, while aiming to write refutations using scientific methods on the one hand, he also clarified the historical reality and universal messages of Islamic civilization on the other. Thus, he developed a methodological defense based on the modern scientific methods used by Orientalists. The article examines the method adopted by Shibli Nu‘mānī, discusses his intellectual legacy and its impact on modern Islamic thought, and emphasizes the dynamism of Islamic thought in the face of modern challenges. The study uses systematic analysis and evaluation methods, along with a literature review. The Arabic and Turkish translations of Shibli Nu‘mānī's works were used as primary sources, and Turkish and Arabic articles written about him were also used as much as possible.

Keywords: Kalām, Shibli Nu‘mānī, New Science of Kalām, Orientalist Criticism, Defense Strategy.

Şiblî Nu‘mânî’nin Oryantalist Eleştirilere Karşı Savunma Stratejisi

Süreç

Geliş: 15/01/2026

Kabul: 14/04/2026

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Bu makalede, 19. yüzyılda Hindistan’da yetişen ve Yeni İlm-i Kelâm’ın öncülerinden birisi olarak kabul edilen Şiblî Nu‘mânî’nin (1857-1914), oryantalistlerin İslâm hakkındaki iddialarına karşı geliştirdiği metodolojik yaklaşımı ve cevap stratejisi incelenmektedir. Söz konusu yüzyılda Batı dünyası, bilim, siyaset, teknik, askerî, endüstriyel, ekonomik, kültürel ve düşünce alanlarında İslâm dünyası üzerinde belirgin bir üstünlük kurmuş; bu üstünlük İslâm dünyasında yalnızca teknolojik ilerleme ve reformlarla sınırlı kalmamıştır. Oryantalistlerin İslâm dini ve tarihi hakkındaki çalışmaları ve söylemleri Müslümanların zihinlerinde şüphe ve tereddütler uyandırmıştır. Onların İslâm’a yönelik eleştirileri, çoğu zaman önyargılı, indirgemeci ve çarpıtıcı bir söylem çerçevesinde şekillenmiştir. Bu söylem sayesinde İslâm’ın tarihsel, sosyal, siyasi ve kültürel birikimi bilinçli biçimde değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Oryantalistlerin bu yaklaşımı, Müslüman aydınları yalnızca savunmacı refleksler geliştirmeye değil, aynı zamanda İslâm düşüncesini yöntemsel ve kavramsal açıdan yeniden inşa etmeye yönelten bir entelektüel süreci de tetiklemiştir. Bu dönemde oryantalist eleştirilere onların kendi ilmi yöntemleriyle karşılık verme sorumluluğunu üstlenen Müslüman âlimler ortaya çıkmıştır. Bu âlimlerden birisi de Hintli İslâm âlimi Şiblî Nu‘mânî’dir. O, yeni ilm-i kelâm meselesi üzerinde sistematik biçimde tefekkür eden İslâm düşünürlerinden biri olarak temayüz eder. Batı merkezli entelektüel meydan okumalar karşısında, birçok Müslüman âlim gibi Hindistan alt kıtasında kelâm ilminin yenilenmesini ilmi ve fikrî bir sorumluluk olarak telakki etmiş; İslâm’a ve Hz. Peygamber’e yönelik eleştiri ve saldırılara karşı kapsamlı bir ilmi mücadele yürütmüştür. Bu çerçevede Şiblî, oryantalist literatürü yakından incelemiş, söz konusu eserlerde ileri sürülen iddialara kendi yöntem ve argümanlarıyla cevap vermeye çalışmıştır. Şiblî’nin geliştirdiği yöntem, akıl-nakil ilişkisi, tarihsel bağlam ve eleştirel düşünce gibi unsurlar ekseninde klasik savunmacı kelâm anlayışının ötesine geçmiştir. Bu sayede bir yandan bilimsel yöntemleri kullanarak onlara reddiye yazmayı hedeflerken diğer yandan da İslâm medeniyetinin tarihsel gerçekliğini ve evrensel mesajlarını bilimsel bir zeminde açıklığa kavuşturmuştur. Böylece o, oryantalistlerin kullandığı modern ilmi yöntemler ekseninde metodolojik bir savunma geliştirmiştir. Makalede Şiblî Nu‘mânî’nin esas aldığı bu yöntemin irdelenmesinin yanında onun entelektüel mirası ve modern İslâm düşüncesine etkisine de değinilmekte, ayrıca İslâm düşüncesinin modern meydan okumalar karşısındaki dinamizmi de vurgulanmaktadır. Çalışmada literatür taraması ile birlikte sistematik tahlil ve değerlendirme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Kaynak olarak Şiblî Nu‘mânî’nin eserlerinin Arapça ve Türkçe çevirileri esas alınmış, bunun yanında onun hakkında kaleme alınan Türkçe ve Arapça makalelerden de mümkün olduğunca istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Şiblî Nu‘mânî, Yeni İlm-i Kelâm, Oryantalist Eleştiri, Savunma stratejisi.

^a erkan_bulut5870@hotmail.com

^{ID} 0000-0002-6062-6510

Citation / Atıf: Bulut, Erkan—. “Şiblî Nu‘mânî’nin Oryantalist Eleştirilere Karşı Savunma Stratejisi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 30/1 (Haziran 2026), 301-318. <https://doi.org/10.18505/cuid.1864188>

Giriş

Şiblî Nu'mânî, Hint alt kıtasında yetişmiş ve yaşadığı dönemde oryantalistlerle entelektüel bir mücadele yürütmüş önemli bir İslâm düşünürüdür. Onun oryantalizm ile fikrî mücadelesini ve bu maksatla kelâm ilminin yenilenmesine yönelik çabasını anlamak için, ortaya çıktığı tarihsel ve entelektüel bağlamın dikkate alınması gerekir. Şiblî, Hindistan'ın İngiliz sömürgesi altında bulunduğu, Batı'nın siyasî, kültürel, ilmî ve askerî alanlardaki üstünlüğünü açıkça hissettirdiği, oryantalist söylemlerin etkili olduğu ve İslâm toplumlarının derin bir kimlik krizine sürüklendiği bir dönemde yaşamıştır. 19. yüzyılda Avrupa'nın İslâm coğrafyasına yönelik sömürgeci müdahaleleri ve bununla eşzamanlı gelişen entelektüel istilası, yalnızca siyasî ve ekonomik düzlemde değil, aynı zamanda dinî ve kültürel alanda da derin etkiler meydana getirmiştir. Oryantalist çalışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte İslâm inançları, hukuk sistemi, tarihî gelişimi ve medeniyet birikimi hedef alınarak sistematik biçimde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu süreçte İslâm dünyasının farklı coğrafyalarında, özellikle Türkiye, Mısır ve Hint alt kıtasında, Batı karşısında İslâm'ın savunusunu önceleyen apolojik yaklaşımlar öne çıkmıştır. Bu bağlamda, kelâm ilmini yeniden inşa etmeye yönelik çeşitli entelektüel arayışlar belirginleşmiştir. Bu ortamda, hem modern çağın meydan okumalarına cevap vermek hem de geleneksel inanç sistemini, çağın zihnî yapısıyla uyumlu bir biçimde yeniden temellendirmek üzere çeşitli teorik girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler, başlangıçta sistematik ve disiplinler bir çerçevede gerçekleşmemiştir. Zira bu çabalar, İslâm dünyasında Batı eksenli modernleşme ve ıslah hareketlerinin yükseldiği bir dönemde dinî düşüncenin yeniden inşasına duyulan ihtiyacın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.¹

Aynı dönemde Hint alt kıtasında oryantalist söylemlere karşı gelenekçi, modernist, rasyonalist ve bağımsız kesimler olarak nitelendirilebileceğimiz İslâm düşünürlerinden farklı yaklaşımlar ve tepkiler yükselmiştir. Bu çerçevede, kelâmın yeniden yapılandırılmasına dair talepler, inanç esaslarının çağın zihinsel ve kalbî dünyasında yeniden yer bulması, dinin özünün ve nihai gayesinin hatırlatılması, fikrî durağanlığın aşılması ve çeşitli itikâdî sapmalara karşı entelektüel bir uyanışın gerçekleştirilmesi gibi hedeflerle gerekçelendirilmiştir.² Söz konusu hedefler, dönemin düşünsel atmosferine bağlı olarak farklı düzeylerde ve çeşitli metodolojik yaklaşımlarla şekillenmiştir. Buna bağlı olarak Kelâm ilminin yenilenmesine yönelik çağrılar, genel hatlarıyla 19. yüzyılın ortalarından itibaren seslendirilmeye başlanmıştır. Bu çağrı sahiplerinden birisi olan Şiblî Nu'mânî, yeni ilm-i kelâm meselesi üzerinde ciddi şekilde düşünen mütefekkirlerden biri olarak öne çıkar.³ Şiblî Nu'mânî Batı merkezli entelektüel meydan okumalar karşısında birçok Müslüman âlim gibi Hindistan alt kıtasında kelâm ilminin yenilemesini görev bilmiş; İslâm'a ve Hz. Peygamber'e yönelik saldırılara karşı kapsamlı bir ilmî mücadele yürütmüştür. Şiblî, oryantalist eserleri yakından incelemiş, onların tezlerine bizzat kendi yöntemleriyle karşılık vermeye gayret etmiş ve İslâm medeniyetinin evrensel mesajlarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Şiblî'nin Kelâm ilmini yenileme yönündeki çabaları esasen iki ana sâikle şekillenmiştir. Bunlardan ilki, sömürgecilik, oryantalizm ve modern Batı düşüncesinin oluşturduğu baskı ve meydan okumalar karşısındaki arayışlar yani haricî etkenlerdir. Diğerisi ise dâhilî etkenler diyebileceğimiz İslâm toplumlarının kendi iç bünyelerinden kaynaklanan yapısal problemlerdir.⁴

Şiblî, oryantalist zihniyetin arka planını, söylemlerini ve İslâm dünyası üzerindeki etkilerini derinlikli bir biçimde analiz etmiştir. Oryantalist literatürde yoğun tartışmalara konu olan Hz. Peygamber'in hayatı, görevi ve sünneti, ardından Hulefâ-yı Râşidîn dönemi, sahâbe anlayışı ve genel olarak İslâm medeniyetinin tarihsel seyri hakkındaki çarpıtma ve itibarsızlaştırma çabalarına karşın, Kelâm ilminde yeni bir metodolojinin öne çıkarılması gerektiği kanaatini doğurmuştur. Böylece Şiblî, oryantalist eleştirilere yalnızca cevap vermekle kalmamış, Kelâm ilminin geleneksel yöntemini de

¹ M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 45-46.

² İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, thk. Sabri Hizmetli (Ankara: Umran Yayınları, 1981), 4-7; Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbaçoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), 271; Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitabevi, 1996), 70-71.

³ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 56.

⁴ Züheyr Kettî, "İlmü'l-kelâm min mesâri't-taklîdi ilâ isti'nâfi't-tecdîd: el-Allâme Şiblî Nu'mânî nümûzecen", *Mecelletü'l-Mi'yâr* 25/60 (2021), 191.

sorgulayarak daha işlevsel ve çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte yeni bir yöntemin gerekliliği kanaatine varmıştır. Şiblî, kelâm ilminin yöntemi konusunda savunduğu düşüncelerini “İlm-i Kelâmı Cedîd” adını verdiği eserinde uygulamaya çalışmıştır. Eserde gündeme getirdiği meseleler, öncelikli olarak Allah’ın varlığının ispatı, nübüvvet ve onunla bağlantılı meseleler, ahirette ceza ve mükâfat ve te’vîl konularıdır. Bu klasik kelâmî meselelere ilaveten çağın gereklerine uygun olarak gündemdeki kelâm ile ilişkilendirilen bazı meseleleri de ilave etmiştir. Bu yeni konular, insan hakları, kadın hakları ve miras paylaşımında kadınların payı, medeniyet ve yükselme gibi meselelerdir.⁵

Oryantalistlerin İslâm’a yönelik eleştirileri genellikle önyargılı, indirgemeci ve çarpıtıcı nitelikte olmuştur. Bununla İslâm’ın sosyal, siyasî ve kültürel başarıları kasıtlı biçimde değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Oryantalistlerin bu eleştirel söylemleri Müslüman aydınları savunmacı reflekslerle birlikte düşünsel olarak yeniden inşa sürecine sevk etmiştir.⁶ Bu ortamda oryantalist söylemleri benimseyerek farklı platformlarda dile getiren yerli ve yabancı misyonerlerin iddialarına karşı, İslâm’ın hakikatlerini ortaya koyan ve savunan İslâm âlimleri de temayüz etmiştir. Bu mücadelede öncü bir rol üstlenen Hintli İslâm âlimlerinden birisi olan Şiblî Nu’mânî’nin oryantalist iddialara karşı geliştirdiği cevap yöntemi ve benimsediği kelâmî metodolojinin incelenmemiş olması, alanda dikkate değer bir boşluğun varlığına işaret etmektedir.⁷ Onun ilmî kişiliğini yansıtan kendisine ait bazı biyografi çalışmaları her ne kadar Türkçeye kazandırılmış olsa da, kelâmî yaklaşımlarını ele alan spesifik akademik çalışmaların sınırlı sayıda olması bu alanda önemli bir boşluğa işaret etmektedir.⁸ Kanaatimizce Şiblî’nin kelâmî görüşleri, hem yüksek lisans hem de doktora düzeyinde derinlemesine çalışmaları hak etmektedir. Bu bağlamda *Son Dönem Eş’arî Kelâmcıları* başlıklı kitap projesi kapsamında “Şiblî Nu’mânî” bölümünü çalışma imkânı elde edilmiştir. Bu süreçte Şiblî Nu’mânî’nin hayatı ve eserleri üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, onun Türkiye’de yeterince ele alınmamış ve bu nedenle akademik çevrelerde sınırlı ölçüde tanınan önemli bir düşünür olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle Nu’mânî’nin Hint alt kıtasında oryantalist yaklaşımlara karşı geliştirdiği entelektüel mücadele ve bu mücadelede benimsediği stratejik yaklaşım dikkat çekici bulunmuş ve müstakil bir akademik incelemeye konu edilmesi gerektiği kanaatine ulaşılmıştır. Elinizdeki makale, söz konusu tespit ve değerlendirmelerin bir sonucu olarak kaleme alınmıştır.⁹ Araştırmada öncelikle Şiblî Nu’mânî’nin ilmî şahsiyeti ve yaşadığı dönemin genel çerçevesi ele alınacak, ardından kelâmî yaklaşımı ile oryantalist eleştirilere karşı geliştirdiği savunma yöntemi sistematik bir şekilde analiz edilecektir.

1. Şiblî Nu’mânî ve Yaşadığı Dönem

Genel olarak 18. ve 19. yüzyıllarda İslâm dünyasının içine düştüğü buhran, özelde ise Hindistan’ın İngiliz tahakkümüne maruz kalması, Hint Müslüman aydınlarını da mevcut durumu sorgulamaya ve çözüm arayışlarına yöneltmiştir.¹⁰ Bu bağlamda onlar, geçmişin mirasını ve İslâmî kaynakları yeniden değerlendirme ihtiyacı duymuşlar; bu doğrultuda yeni ilmî ve metodolojik yaklaşımlar geliştirme çabasına girmişlerdir. Bu âlimlerden birisi olan Şiblî Nu’mânî, Hindistan’ın Azamgarh şehrinin Bendul köyünden Brahman kökenli Müslüman bir babanın oğludur. Şiblî’nin doğduğu yıllar Hintli Müslümanların İngilizlere karşı mücadele verdiği döneme rastlar. Bir İslâm âlimi olan babası

⁵ bk. Muhammed Ekrem en-Nedvî, *Şiblî Nu’mânî* (Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2001), 210; Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 271.

⁶ Muhammed Ali Gûrî, “İtticâhü’ş-Şeyh Şiblî en-Nu’mânî fi’r-reddi alâ şübühâtî’l-müsteşrikîn”, *İzâh* 23 (2011), 111.

⁷ Cezayir’deki el-Oued Üniversitesi’nde, Züheyr b. Ketefi danışmanlığında Rukiye el-Lebedî tarafından “Nakdül-istişrâk ve devruhü fi’l-difâ’i ‘anî’l-akîdeti: Şiblî en-Nu’mânî enmûzecen” başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Çalışmada bu meseleye dair bir başlık açılmış olmakla birlikte, Şiblî’nin yöntemine odaklanmak yerine kelâm ilmine kazandırdığı yeni kelâmî meseleler üzerinde durulmuştur. Bu nedenle, konunun izahı bakımından beklenen derinlik ve açıklık sağlanamamıştır.

⁸ Tespitimize göre DİA’daki maddelerin dışında Şiblî Nu’mânî’nin kelâmî görüşlerini ele alan Züleyha Birinci’ye ait “Şiblî Nu’mânî’nin Kelâm Tarihine Bakışı” adlı bir makale ve Hasan Kaya’ya ait “Şiblî Nu’mânî’nin Nübüvvet anlayışı” adlı bir yüksek lisans çalışması vardır.

⁹ bk. Erkan Bulut, “Şiblî Nu’mânî”, *Son Dönem Eş’arî Kelâmcıları*, ed. Mustafa Akman (İstanbul: İz Yayıncılık, 2025), 581-587.

¹⁰ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 31.

Şeyh Habibullah onu Muhammed Şiblî olarak isimlendirmiş ve onun eğitimiyle özel olarak ilgilenmiş ve bir ilim aşığı olarak yetişmesine çalışmıştır. Nu'mânî isminin eklenmesi ise Hanefi mezhebine mensup olması ve mezhebiyle övünmesinden dolayıdır. Şiblî fûrû fıkıhta Hanefi mezhebine bağlı olsa da ilmî birikimi arttıkça itikâdî bakımdan herhangi bir fırkaya âidiyeti reddetmiş ve kendisini mezhepler üstü bir konumda adlandırmıştır.

Şiblî, ilim tahsil etmek için Lucknow, Delhi, Lahor, Rampur, Saharanpur gibi kentlere seyahatte bulunmuş ve Geometri, Felsefe, Mantık, Edebiyat, Kelâm, Fıkıh, Hadis, Farsça, Arapça ilimlerini tahsil etmiştir. 1876 yılında hacca gitmiş ve bu vesileyle eğitimini kutsal topraklarda tamamlama fırsatı elde etmiştir. Ardından Azamgarh'a dönen Şiblî, kısa bir süre avukatlık yapmış, ancak bu mesleğe alışamamış ve avukatlığı bırakmıştır. Bilime olan sevgisi onu okuma ve araştırmaya yöneltmiştir. Şiir ve edebiyata da meraklı olan Şiblî'nin çok geçmeden şiir ve yazıları yayınlanmaya başlamış, Urduca ve Farsça okurlar arasında yıldızı parlayan yeteneklerden birisi haline gelmiştir.

Şiblî, yaklaşık yirmi beş yaşlarında iken Aligarh Üniversitesi'nin kurucusu Seyyid Ahmed Han (1817-1898) ile tanışmıştır. Onun ilmî birikiminden oldukça etkilenen Seyyid Ahmed Han ona birlikte çalışmayı teklif etmiş, o da başlangıçta tereddüt etmesine rağmen, çeşitli müzakere ve diyaloglardan sonra yapılan teklifi kabul etmiş ve Aligarh Üniversitesi Arap dili ve Fars edebiyatı öğretim üyeliğine atanmıştır. Aligarh Üniversitesi'ndeki çalışmalarına on yıl devam etmiş ve bu süre zarfında Seyyid Ahmed Han'ın evinde, Hindistan'ın önde gelen yazar ve şairi Eltâf Hüseyin Hâlî (1837-1915) ve "İslâm'ın Çağrısı" kitabının yazarı ünlü İngiliz müsteşrik Thomas Arnold (1864-1930) ile müzakerelerde bulunmuştur. Onların düşüncelerinden de oldukça istifade eden Şiblî, buna ilaveten Seyyid Ahmed Han'ın Arapça ve Avrupa'ya ait çeşitli yayınları da içeren farklı bilim ve sanat dallarına ait zengin kütüphanesinden de yararlanma fırsatı bulmuştur.

Şiblî, bilimsel seyahatlerinden ve eğitim alanındaki pratik deneyimlerinden öğrendiklerini uygulamak amacıyla bir eğitim müfredatı geliştirmeye çalışmış ve bunu Dârululûm'da denemek istemiş ancak karşılaştığı muhalefet yüzünden muvaffak olamamış ve 3 Mart 1913 tarihinde görevinden ayrılmıştır. Ömrünün son dönemlerini hastalıklarla geçiren Şiblî, 1914 yılında vefat etmiştir.¹¹

Şiblî'nin eserlerinin büyük bölümü biyografi çalışmalarıdır. Onun teliflerinin bir kısmı şunlardır: **1. el-Me'mûn. 2. Sîret-i Nu'mânî. 3. Ömer el-Fârûk. 4. Sîretü'n-nebî. 5. Kitâbhâne-i İskenderiyye 6. Hûtû-ı Şiblî 7. Mekâtib 8. Makâlât-ı Şiblî 9. Sefernâme-i Rûm u Mısr u Şâm 10. İlm-i Kelâm-ı Cedîd 11. Târîh-i 'İlm-i Kelâm 12. el-Gazzâlî. 13. Sevânih-i Mevlânâ-yı Rûm. 14. Şi'rü'l-'Acem yâ Târîh-i Şu'arâ ve Edebiyyât-ı Manzûm-ı İrân 15. Külliyyât-ı Şiblî.** Bazı makaleleri ise şunlardır: **16. Et-Talimü fi'l-uhudî'l-İslâmiyyeti'l-Madiye 17. el-Cizye (1888) 18. Hukuku'z-zimmiyyin 19. el-Mektebetü'l-İskenderiyye 20. el-İntikadü ala't-temeddüni'l-İslâmî 21. Âlemgîr**¹²

Şiblî'nin hayat hikâyesinden de anlaşılacağı üzere onun yaşadığı dönem, İslâm dünyasının askerî, siyasi, iktisadî ve ilmî açıdan Batı karşısında zayıf düştüğü bir döneme rastlamaktadır. Bu dönemin en dikkat çekici yönü, oryantalistlerin İslâm'a ve İslâmî şahsiyetlere yönelik yoğun eleştiri, karalama ve itibarsızlaştırma faaliyetleridir.¹³ Böyle bir ortamda İslâm'ı müdafaa etmeyi ilmî bir sorumluluk olarak gören Şiblî, içinde yaşadığı dönemde geleneksel eğitim kurumlarının ve klasik kelâm anlayışının, yeni fikrî ve kültürel meydan okumalar karşısında yetersiz kaldığını tespit etmiştir. Ona göre, sömürgecilik hareketlerinin ve çağdaş bilimsel gelişmelerin İslâm dünyası üzerinde oluşturduğu baskı, dinî ilimlerin özellikle de kelâmın işlevini gözden geçirmeyi gerekli kılmıştır. Şiblî, tarihsel süreçte yöntem ve konu bakımından sürekli bir dönüşüm geçiren kelâm ilminin, çağın ihtiyaçlarına

¹¹ Anis Ahmed, "Şiblî Nu'mânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/126-127; Hamânî Vehîbe, *er-Rû'yetü't-tecdîdiyye li 'ilmî'l-kelâm 'inde Şiblî en-Nu'mânî* (Cezayir: University of El Oued, 2019), 9-11; Said Ahmed b. Sağîr Ahmed el-Hindî, *Eşerü'l-istişrâki 'ale'l-menheci'l-akâdiyyi'l-İslâmî bi'l-Hind* (Medine: İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmî Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003), 1/172-176; Celal Soydan, "Şiblî'de Türkler", *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı* 1/1 (2001), 181-183.

¹² bk. Erkan Bulut, "Şiblî Nu'mânî", 582-583; Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 179-227.

¹³ Hindistan'da etkinlik gösteren bu müsteşriklerden bazıları Thomas Hunter (1823-1857), Thomas Voleby (1825-1891), Charles William Forman (1821-1894) ve Arnold Sir Thomas (1864-1930) olup, bunların yanı sıra isimlerini tek tek zikretmeye gerek görülmeyecek kadar çok sayıda müsteşrik aynı doğrultuda faaliyet yürütmüştür. (bk. Ahmed el-Hindî, *Eşerü'l-istişrâki bi'l-Hind*, 1/7-9.)

cevap verebilmesi için metodolojik açıdan yenilenmesinin artık bir zorunluluk olduğunu görmüştür. Bu bağlamda Şiblî, kelâmın yalnızca teorik tartışmalarla sınırlı kalmaması, bilakis modern düşünce akımlarına, oryantalist eleştirilere ve pozitivist bilim anlayışına karşı İslâmî düşüncüyü savunabilecek dinamik bir yapıya kavuşturulması gerektiğini düşünmüştür. Şiblî, bu maksadını şu sözleriyle ifade eder:

“Klasik kelâm ilminin temel görevi, İslâm akaidi üzerine araştırma yapmakla sınırlıydı. Çünkü bu dönemde İslâm karşıtlarının yönelttikleri itirazlar, doğrudan itikâdî meselelerle ilgiliydi. Ancak günümüzde dinin tarihî, medenî ve ahlâkî yönleri üzerinde yoğunlaşan araştırmalar yapılmaktadır. Şüphesiz ki inançlar, Avrupalıların bakışına göre, hukukî ve ahlâkî bir boyut taşımadıkça bu denli eleştiriye konu edilmemektedir. Onların düşüncesine göre herhangi bir dinde çok eşlilik, boşanma, kölelik ve cihadın bulunması, o dinin bâtıl olduğunu gösteren en önemli delildir. Dolayısıyla yeni ilm-i kelâm da bu tür meselelerin incelenmesi zaruri hale gelmiştir. Bu tür araştırmalar, yeni kelâm ilminin müstakil bir bölümünü teşkil edecektir.”¹⁴

Müslümanların Batı karşısında çeşitli alanlarda yaşadığı mağlubiyetin bir neticesi olarak batı zihniyeti, hayatın pek çok alanında olduğu gibi eğitim kurumlarında da etkisini göstermiştir. Hindistan’ın İngiliz hâkimiyetine girdiği bu süreçte Batı’nın kültürel kodlarını esas alan Aligarh Koleji bu maksada hizmet etmesi amacıyla kurulmuştur. Bununla birlikte geleneksel yapısını koruyan *Dârululûm Diyobend* gibi eğitim kurumları da klasik yöntemlerle faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Bu gelişmeler karşısında Hindistan’da eğitim faaliyetlerinde bulunan bazı İslâm düşünürleri, oryantalistlere ve İslâm karşıtlarına karşı daha etkili bir mücadele yürütebilmek amacıyla yeni bir eğitim yapılanmasının gerekliliğini gündeme getirmiştir. Bunlara göre dinî ilimlerle modern bilgilerin birlikte okutulacağı kurumlara ihtiyaç vardır. Binâenaleyh bu doğrultuda, söz konusu eğitim kurumlarının kuruluş sürecini koordine etmek üzere *Nedvetü’l-ulemâ* adıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir. Hindistan’daki çeşitli İslâmî gruplarla yürütülen müzakereler sonucunda adı geçen bu cemiyet, *Dârululûm-i Nedvetü’l-ulemâ*’yı kurmuştur.¹⁵ Şiblî Nu’mânî, 1905-1913 yılları arasında *Dârululûm*’un bünyesinde mâlî işler sorumlusu olarak görev almış ve eğitim faaliyetlerine katkıda bulunmuştur.¹⁶ Şiblî Nu’mânî’nin *Dârululûm*’da görev yapan ve oryantalist zihniyetle mücadelede büyük emeği olan öğrencileri Seyyid Süleyman en-Nedvî (1884-1953) ve Hamîdüddin el-Ferâhî (1863-1930) ve daha birçok İslâm âlimi üzerinde büyük emeği vardır.

Şiblî Nu’mânî’nin yenilenmesini zorunlu gördüğü kelâm düşüncesinin ve yönteminin daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle İslâm düşüncesinde önemli yeri haiz olan ve onun oryantalist zihniyetle mücadele yönteminin temelini teşkil eden akıl-nakil ve din-bilim ilişkisine dair görüşlerine de kısaca temas etmek gerekmektedir.

2. Akıl-Nakil ve Din-Bilim İlişkisine Yaklaşımı

Şiblî Nu’mânî’nin çalışmaları incelendiğinde onun oldukça rasyonalist bir yöntem benimsemiş olduğu ve özellikle akıl-nakil ilişkisi bağlamında aklı öncelikli olarak konumlandığı açık biçimde ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Bu bakış açısına göre din, epistemolojik bakımdan taklide değil, bilgiye ve akla dayanmalıdır. Din kendisine körü körüne bağlanılan bir sistem değil, eleştirel akla ve rasyoneliterate dayandırılması gereken bir yapıdır. Ayrıca dinin inanç esaslarının aklî ilkelerle uyumlu olması gerektiği vurgusu onun iman ile aklı uzlaştırma girişimi olarak görülmelidir. Şiblî’ye göre din, ancak akıl ve medeniyetle uyumlu olduğunda yeniden dirilişin kaynağı olabilir. Ayrıca onun din ile medeniyetin paralel bir seyir izlediğini belirtmesi de sosyolojik ve tarihsel açıdan dini, toplumsal ilerlemenin engelleyicisi değil, bilakis toplumların gelişimine katkı sunan bir kurum olarak düşündüğünü göstermektedir.¹⁸

¹⁴ Şiblî Nu’mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, thk. Celal Said Hıfnâvî (Kahire: el-Merkezü’l-Kavmi li’t-Terceme, 2012), 181-182.

¹⁵ Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 138,166; Cafer Karadaş, *Hayati, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamîdullah* (İstanbul: Bursa il Müftülüğü, 2005), 35.

¹⁶ Azmi Özcan, “Nedvetü’l-ulemâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/514; Züleyha Birinci, “Şiblî Nu’mânî’nin Kelâm Tarihine Bakışı”, *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* IV/2 (2020), 3-4.

¹⁷ Nu’mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 197.

¹⁸ Nu’mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 196.

Şiblî Nu'mânî, kelâm tarihinde ortaya çıkan ihtilafların en önemli sebeplerinden birisinin de akıl ve nakil meselesine yaklaşımları olduğunu ifade eder.¹⁹ Sırf bu yaklaşımları nedeniyle sahabe arasında zaman zaman ihtilaflar ortaya çıkmıştır.²⁰ Şiblî'nin klasik kelâmı aklı bütünüyle merkeze alan ya da tamamen naslara dayanan uç yaklaşımları reddettiği ve Ehl-i sünnet çizgisini devam ettiren akıl ve nakil arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi kuran anlayışı benimsediği anlaşılmaktadır. Şiblî Nu'mânî'ye göre akıl, nasları anlamada bir araç iken naslar da aklın doğru kullanılması için bir ölçüttür. Bu sebeple Şiblî, akıl üzerine inşa edilmeyen İslâmî tasavvurları yüzde yüz sahih nakle dayansa bile kabul edilemez bulmuştur.²¹

Şiblî'ye göre Batı'da ortaya çıkan din karşıtlığı, temelde Hristiyanlığa yönelik bir başkaldırı niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, din ile akıl arasında zorunlu bir çatışma bulunduğu ilişkin iddiaların, esasen Hristiyanlık tarihsel tecrübesine özgüdür. Dolayısıyla Şiblî, söz konusu çatışma tezinin tüm dinleri kapsayacak şekilde genelleştirilmesinin metodolojik açıdan isabetli olmadığını ifade eder. Şiblî, İslâm'ın akla büyük bir değer verdiğini, bu yaklaşımın Kur'an'daki pek çok ayetle temellendirilebileceğini vurgular ve bu görüşünü bazı ayetlerle destekler.²² Ona göre, İslâm inancı esas itibarıyla akla ve bilgiye dayanır. İslâm'ın temel inanç esasları olan tevhid, nübüvvet ve ahiret tamamen aklî delillere dayandırılmıştır. İslâm inanç esasları, delilsiz olarak kabul edilmesi gereken bir dogma şeklinde sunulmamıştır. Şiblî, İslâm'ın bu yönüyle diğer dinlerden ayrıldığını; zira başka hiçbir din bu denli akla ve bilgiye dayalı bir inanç sistemi iddiasında bulunmadığını ifade eder.²³

Şiblî'ye göre Batılı düşünürlerin dinî meseleler hakkında ürettikleri bazı sorular, dinler açısından cevaplandırılması gerçekten zor sorulardır ve bu soruların tek bir cevabı da yoktur. Özellikle Allah'ın sıfatları ve peygamberlikle ilgili sorular bu türdendir.²⁴ Batıda din karşıtlığının sürekli olarak yükselmesi bu tür soruların cevaplarının bulunamamasından kaynaklanmaktadır. Zira din karşıtları dinin genel ilkelerinin sıhhatinden şüphe etmekte ve bilimsel verilere aykırı olduğunu düşünmektedirler. Buradan hareketle bütün dinlerin batıl olduğu sonucunu çıkarmaktadırlar. Binaenaleyh Şiblî Nu'mânî, dinin aklî bir temelde savunulabilmesi için *gerçek dinin* niteliklerine dair bazı ölçütler belirlemiştir. Şiblî'ye göre hakiki bir din, her şeyden önce bilgi kaynağı açısından taklide değil, bilgiye ve akla dayanmalıdır. İkinci olarak, dinin temel inanç esasları akla aykırı olmamalı, rasyonel ilkelerle çelişmemelidir. Üçüncü olarak ise gerçek bir din, toplumların ilerlemesine ket vuran değil, bilakis onu mümkün kılan bir zemin sunmalıdır.²⁵

Şiblî Nu'mânî, Antik Yunan felsefesinin fizik, metafizik ve ilahiyat dâhil bütün konuları kapsadığını ancak modern Avrupa düşüncesinde bu konular, daha sistematik ve isabetli bir tasnifle ikiye ayrıldığını belirtir. Birinci kısım, gözlem ve deneye dayalı bilimsel yöntemle elde edilen veriler üzerine kurulu olduğundan doğruluğu kesinlik kazanmış konulardır. İkinci kısım ise gözlem ve deneye dayanmayan meselelerden oluşur ki modern dönemde bu alan felsefenin ilgi alanındadır. Doğası gereği bu sahada ihtilafların kaçınılmaz olarak çoğaldığını, bu yüzden Avrupa'da çok sayıda felsefe okulunun ortaya çıktığını ve bunlar arasında keskin görüş farklılıklarının bulunduğunu belirtir.²⁶

Bu tespitlerden hareketle Şiblî, din ve bilim arasındaki ilişki tartışmasında şu kanaatini izhar eder: Bilim, havanın ağırlığı, ışığın hızı veya dünyanın katmanları gibi doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir

¹⁹ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 24.

²⁰ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 25.

²¹ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 199-200.

²² İslâm'da akıl ile din arasında bir çatışma olmadığı tezini desteklemek üzere Kur'an'da aklın kullanılmasını teşvik eden pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara fayda veren yüklerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten indirerek onunla ölü haldeki toprağa can verdiği ve orada her çeşit canlının yetişmesini sağladığı yağmurda, rüzgârları ve gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutları evirip çevirip yönlendirmesinde aklını işleten bir topluluk için elbette nice deliller vardır. el-Bakara 2/164; De ki: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!. ez-Zümer 39/9: İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır. el-Ankebût 29/43."

²³ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 197-198.

²⁴ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 194.

²⁵ bk. Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 197-200.

²⁶ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 183.

olgularla ilgilenir. Bu konuların dinle herhangi bir irtibatı bulunmamaktadır. Aynı şekilde, dinin ilgi alanına giren konular da bilimin kapsamına dâhil değildir. Dolayısıyla Şiblî'ye göre din ile bilim birbirinden ayrı sahalarda faaliyet göstermektedir. Buna göre, din âlimlerinin bilimsel alanlara dair ortaya koydukları görüşlerin dinle doğrudan bir ilişkisinin olamayacağı ortaya çıkmaktadır. Zira ona göre din âlimlerinin aslî görevi, peygamberlerin yaptığı gibi, insanlığın hidayetine rehberlik etmektir.²⁷ Öyleyse bilimin incelediği meselelerin din ile doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Zira dinin amacı farklı, bilimin amacı ise farklıdır. Bununla birlikte, bilim, felsefe ve din arasında birbirleriyle ilişkilendirilebilecek bazı meseleler de yok değildir. Ancak bu tür meseleler kesin ve mutlak hakikatler olmayıp, doğrulanma veya yanlışlanma ihtimali bulunan zannî konular mahiyetindedir. Bu sebeple Batı'da farklı görüşler etrafında şekillenen birçok felsefî ekol ortaya çıkmıştır. Örneğin ruhun varlığı veya yokluğu hususunda birbirinden farklı görüşler ileri süren ekoller mevcuttur.

Şiblî, Hz. Peygamber'in "Siz dünya işlerini daha iyi bilirsiniz" hadisini, İslâm'da din ile bilimin sınırlarının açık bir şekilde ayrıldığına delili olarak değerlendirir. Ona göre Hz. Peygamber'den sonraki dönemde İslâm dünyasında birçok fırka ve mezhep ortaya çıkmış, zaman zaman aşırı tutumlarla birbirlerini tekfir etmişlerdir. Ancak bu tekfir süreçlerinin hiçbirinde bilimsel keşifler ve buluşlar tartışma konusu yapılmamıştır. Bu durum, Avrupa'da gelişen pozitivist anlayışın aksine Müslümanların bilimi dinin alternatifi olarak görmediklerini ortaya koyan en güzel delildir.²⁸

Din ile bilim arasındaki ilişki bağlamında bu dönemde en çok tartışılan konulardan birisi, tabiat kanunları ile mucize olgusunun nasıl uzlaştırılacağı meselesidir. Kuşkusuz bu mesele yeni olmayıp, klasik dönemde kelâm ve felsefe çevrelerinde ele alınmış ve güncelliğini hiçbir zaman yitirmemiştir. Bununla birlikte Batı'da bilimin yükselişe geçmesi ve buna paralel olarak inanç karşıtı akımların güç kazanması, söz konusu tartışmayı İslâm dünyasında yeniden gündeme taşımış; ancak bu defa mesele, pozitivist bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Din ve Bilim ilişkisi bağlamında Şiblî Nu'mânî'nin mucizelere yaklaşımı, klasik anlayıştan belirgin ölçüde farklı ve özgün bir mahiyet arz eder. Ona göre nübüvvetin ispatında mucizeye dayanmak doğru değildir. Çünkü onun nazarında mucize olarak nitelendirilen hadiseler, hakikatte tabiat kanunlarıyla çelişen olağanüstü vakalar olmayıp, henüz keşfedilememiş sebepler çerçevesinde meydana gelen olgulardır.²⁹ Aksi bir yorumun kabul edilmesi, varlıkların illet ve sebeplerden bağımsız olarak gerçekleştiği anlayışına zemin hazırlayacaktır. Bu sebeple mucizeleri, ilâhî kanunlar dâhilinde cereyan eden ancak sebep ve hikmeti henüz bilinmeyen fenomenler şeklinde yorumlamak daha isabetlidir.³⁰ Şiblî, bu görüşünü temellendirirken, Allah'ın kanunları dışında herhangi bir olayın meydana gelemeceği hususunda, Eş'arîler hariç tutulmak üzere, İslâm mezhepleri arasında bir ittifak bulunmasını bir delil olarak zikreder.³¹ Onun Eş'arî mucize anlayışını kelâm fırkaları içerisinde istisnâ bir yaklaşım olarak görmesi hem mucizeyi bilimle bağdaştırma hem de İslâm'ın akıl ve bilime aykırı bir inanç sistemi olmadığı iddiasını temellendirme çabası olarak görülebilir.

3. Şiblî Nu'mânî'nin Oryantalist Eleştirilere Karşı İlmî ve Metodolojik Yaklaşımı

Şiblî Nu'mânî, Batı'da yapılan çalışmaları dikkatle incelemiş ve bu çalışmalar çerçevesinde İslâm hakkında ortaya atılan iddialara karşı nasıl bir yöntemle cevap verilmesi gerektiği hususunda derinlemesine düşünmüştür. Bu bağlamda batılı araştırmacıların zihinsel arka planını ve düşünce kodlarını analiz eden Şiblî, klasik kelâm ilminin, mevcut savunmacı (apolojik) mahiyetiyle artık yeterli olmadığını ve bu ilmin yeni bir yöntemle yeniden inşa edilmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Bu doğrultuda geleneksel kelâm anlayışını aşan, daha kapsamlı ve güncel meseleleri de içine alan bir "Yeni İlm-i Kelâm" projesi geliştirmeye karar vermiştir.

²⁷ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 182-183.

²⁸ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 188.

²⁹ Rotraud Wielandt, "XIX. Yüzyılın Sonlarından Günümüze İslâm Kelâm Düşüncesinin Ana Akımları", çev. Salih Çift, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, thk. Sabine Schmidtke (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 943.

³⁰ Osman Demir, "Kelâm ve Bilim İlişkisi", *Günümüz Kelâm Problemleri* (İstanbul: Bilay Yayınları, 2021), 120.

³¹ M. Sait Özervarlı, "Şiblî Nu'mânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/128.

Şiblî Nu'mânî'nin biyografik çalışmaları, çeşitli ilmî makaleleri ve yeni ilm-i kelâm projesi doğrultusunda kaleme aldığı eserleri incelendiğinde görülecektir ki bu çalışmalar iki temel hedef etrafında şekillenmektedir. Bu hedeflerin ilki, İslâm'ın temel değerlerini muhafaza ederek müsteşriklerin yönelttiği tenkitlere karşı savunma hattı oluşturmak; diğeri ise, Batı'nın modern çağda ulaştığı ilerleme düzeyinin arkasında yatan bilimsel ve teknolojik gelişmelerin önemine dikkat çekmek suretiyle bu birikimin İslâm dünyası tarafından da elde edilmesinin gereğine vurgu yapmaktır. Bu çerçevede çalışmalarını yoğunlaştıran Şiblî, hem İslâmî düşüncenin savunusunu yapmayı hem de modern çağın bilgi ve yöntemlerini kazanmayı esas alan çift yönlü bir entelektüel çaba ortaya koymuştur.³² Böylece o, İslâm'ın aklî, ahlâkî ve tarihî derinliğini izhar etmek suretiyle, modern eleştiriler karşısında onu bilimsel düzeyde müdafaa etmiştir.

Bu bağlamda Şiblî Nu'mânî, öncelikle kelâm ilminin tarihsel gelişimini ortaya koyan bir kelâm tarihi kaleme almıştır. Söz konusu çalışmada, kelâmın tarihsel seyri içinde geçirdiği evreleri, temel tartışma alanlarını ve bu alana yön veren mühim şahsiyetleri sistematik bir biçimde ele alarak, geçmişin birikimini günümüz düşünsel çabaları için işlevsel kılmayı amaçlamıştır. Bu tarihsel zemin üzerine inşa ettiği *İlm-i Kelâm-ı Cedîd* adlı eseri ise modern dönemin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte yeni bir kelâm anlayışının kurulmasına yönelik bir girişimdir. Şiblî, yeni ilm-i kelâm anlayışını geliştirirken herhangi bir mezhep veya fırka aidiyeti gözetmeksizin, İslâm düşünce tarihinde derin izler bırakmış farklı ekollerden İslâm âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir. Ona göre, bu şahsiyetlerin fikirleri çağımızın sorunlarına ışık tutabilecek mahiyette olup, yeni nesil Müslüman düşünürler için ilham kaynağı olabilecek potansiyeli barındırmaktadır.³³ Bu yaklaşımın bir neticesi olarak vücut bulan *İlm-i Kelâm-ı Cedîd* adlı eserinde ortaya koyduğu anlayışa göre kelâm ilmi, yalnızca itikâdî meselelerle sınırlı kalmamalı; bunun ötesinde siyer, ibadet, ahlâk gibi farklı alanları da kapsamalıdır. Zira Batı'da gelişen İslâm karşıtı söylemler, dinin bütün boyutlarını hedef almaktadır. Özellikle insan hakları, kadın hakları, cihat, evlilik gibi konular, İslâm'a yönelik eleştirilerin odak noktalarını oluşturur hâle gelmiştir.³⁴ Bu tür eleştirilerde, çoğu zaman Hz. Peygamber'in ve diğer İslâmî şahsiyetlerin hayatlarından seçilen örnekler oryantalistler tarafından temel argüman olarak kullanılmaktadır. Bunun farkında olan Şiblî, oryantalistlerin Hz. Peygamber hakkında ve İslâm tarihinde öne çıkmış Müslümanların zihinlerinde saygı ile anılan çeşitli idareci ve âlimlerin şahsiyetlerine yönelik saldırıları bertaraf etmek amacıyla bir dizi kitap telifinde bulunmuştur.³⁵

Şiblî Nu'mânî'nin kelâm ilminin kendisini yenilemesi gerektiğine dair düşüncelerinin bir neticesi olarak kaleme aldığı mezkûr çalışması incelendiğinde, klasik kelâmın meselelerini daha sade ve anlaşılır bir üslupla yeniden takdim ettiği ve bunlara ilaveten çağın ortaya çıkardığı bazı yeni konuları tartışmaya dâhil ettiği görülecektir.³⁶ Bunun dışında, metodolojik veya içerik açısından köklü bir yenilikten söz etmek zordur. Dolayısıyla Şiblî'nin bu girişimine *Yeni İlm-i Kelâm* adını vermenin isabetliliği ayrıca tartışmaya açıktır. Ayrıca, onun bu isimlendirmeyi Seyyid Ahmed Han'dan esinlenmiş olması ihtimali de göz ardı edilmemelidir.³⁷ Bilindiği gibi Seyyid Ahmed Han, kelâmî meseleleri yalnızca farklı bir üslupla aktarmakla yetinmemiş, modern bilimsel gelişmelerin ve pozitivist düşüncenin ışığında kelâmî birçok meseleyi yeniden temellendirmeye çalışmıştır.³⁸ Bu çerçevede Şiblî Nu'mânî'nin kelâma katkısını, Seyyid Ahmed Han ve Muhammed İkbal'in³⁹ (1877-1938) yaptığı gibi köklü bir yeniden yorumlama veya sistem inşası şeklinde değil; daha ziyade, klasik

³² Özervarlı, "Şiblî Nu'mânî", 39/127.

³³ Özervarlı, "Şiblî Nu'mânî", 39/127.

³⁴ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 64.

³⁵ Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 190.

³⁶ bk. Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 181-182.

³⁷ bk. Wielandt, "İslâm Kelâm Düşüncesinin Ana Akımları", 942; Harun Işık, "Hint Alt Kıtası'nda İlm-i Kelâm Çalışmaları (Bibliyografik Bir Deneme)", *Kader* 17/1 (2019), 105; Mehmet Özşenel, "Bir Sentez Denemesi: Seyyid Süleyman Nedvî", *Divan İlmi Araştırmalar* 2/21 (2006), 116; Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 271.

³⁸ bk. Mustafa Öz, "Ahmed Han, Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/73-75.

³⁹ bk. Mehmet S Aydın, "İkbal, Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/17-23; Muhammed İkbal, *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. N. Ahmet Asrar (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, ts.).

kelâmın geleneksel meselelerini basit ve anlaşılır bir dille yeniden sunma çabası olarak görülmelidir.⁴⁰ Dolayısıyla, Şiblî'nin oryantalist zihniyetle mücadelesinde kelâm ilmine getirdiği yenilikten daha ziyade izlediği yöntemi ve stratejisi önem kazanmaktadır. Şiblî Nu'mânî'nin oryantalistlerle mücadelesinde temelde iki yöntem öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, İslâm tarihi—özellikle siyer—yazımında geliştirdiği yeni metodolojik yaklaşımdır. İkincisi ise, modern dönemin fikrî ve entelektüel meydan okumalarına cevap vermeyi amaçlayan yenilenmiş bir kelâm anlayışıdır.

3.1. Siyer Yazımının Yeniden İnşası

Sözlükte “davranış, hal, yol, âdet, bir kimsenin ahlâkı, seciyesi ve hayat hikâyesi” gibi anlamlara gelen siyer, sîret kelimesinin çoğuludur. İslâm ilimleri içerisinde Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar geçen hayatını, peygamberlik sürecini, tebliğ faaliyetlerini, karşılaştığı zorlukları, savaşlarını ve ahlâkî örnekliğini konu edinen ilim dalıdır. Bu bakımdan siyer, sadece tarihsel bir anlatım sunmakla kalmaz; aynı zamanda Müslümanlar için Peygamber'in hayatı üzerinden dinî, ahlâkî ve toplumsal rehberlik sağlamayı da amaçlar.⁴¹

Şiblî Nu'mânî'nin oryantalist zihniyetle mücadelesi, öncelikle siyer yazıcılığı alanında tezahür etmektedir. Ona göre oryantalistlerin sıklıkla başvurduğu Müslüman tarihçilerin siyer literatürü, metodolojik ve içerik bakımından çeşitli eksiklikler barındırmaktadır. Bu eksiklikler, oryantalistlerin söz konusu boşluklardan hareketle İslâmî kurumları ve tarihî şahsiyetleri problemli bir çerçevede sunmalarına ve itibarsızlaştırma yönünde değerlendirmeler yapmalarına imkân tanımıştır. Şiblî'ye göre oryantalistler, çalışmalarında Vakıdî'nin (öl. 207/823) el-Meğâzî'si, İbn Hişâm'ın (öl. 218/833) es-Sîretü'n-nebeviyye'si, İbn İshâk'ın (öl. 151/768) es-Sîre'si ve Taberî'nin (öl. 310/923) Târih'i gibi eserleri, metodolojik bir ayırıma gitmeksizin temel kaynaklar olarak kabul etmektedirler. Bu durum onların temel zafiyetlerinden biridir. Zira söz konusu eserler, özellikle dinî hükümlerin dayandığı kritik tarihî hadiseler konusunda yeterli derecede güvenilir olmadığı gibi bu eserlerde yer alan rivayetlerin senetleri problemli ve râvîleri de hadis ilminin cerh ve ta'dîl ilmine göre zayıftır.⁴²

Öte yandan, Müslüman siyer yazıcılığında karşılaşılan temel sorunlardan biri, müelliflerin kendi düşünsel eğilimleriyle uyumlu rivayetleri tercih etmeleri ve hadis ilminin geliştirdiği kapsamlı tahkik yöntemlerini yeterince tatbik etmemeleridir. Bu yaklaşımın siyer literatürüne yansımaları ise, metodolojik açıdan tutarlılıktan uzak, seçmeci ve parçalı bir tarih tasavvurunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ona göre söz konusu yöntem, tarihsel olguların bütüncül bir biçimde kavranmasını da engellemektedir.⁴³ Bu bağlamda ilk Müslüman tarihçiler, sebep ve müsebbepler silsilesini önemsemeksizin olayları olduğu gibi aktarmışlardır. Ancak unutulmamalıdır ki onlar bu tavırlarıyla esasen olaylara kendi düşünce ve mütalâalarını karıştırmak istememiş, objektifliği temel ölçüt olarak esas almak istemişlerdir. Hâlbuki günümüzde müsteşrikler, tarihsel olayları hep sebepler üzerinden okumaktadır. Bu da onların tarihsel olayların etrafında dönüp durmalarına ve bunların sebepleri hakkında tahminde bulunup kafalarındaki hedefin etrafında yazıp çizmelerine ve bu boşlukları kendi arzularına göre doldurmalarına sebep olmaktadır.⁴⁴ Örneğin Arap edebiyatı ve İslâm irfanı alanında yetkinliği kabul edilen İngiliz yazar David Samuel Margoliouth (1858–1940) dahi, Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti gibi İslâm tarihinin temel hadiselerinden birini, indirgemeci ve eleştirel bir perspektifle ele alabilmiştir.⁴⁵ Konunun izahı bakımından, dikkat çekici bir örnek de siyer müelliflerinin Bedir Gazvesi'nin sebeplerine dair yaklaşımlarına yönelik Şiblî'nin eleştirisidir. Şiblî'ye göre klasik siyer literatüründe hâkim olan anlayış, Bedir Savaşı'nı büyük ölçüde Kureyş'e ait ticari kervana yönelik müdahale çerçevesinde açıklamakta ve bu olayı savaşın temel sebebi olarak sunmaktadır. Ancak Şiblî, bu yaklaşımın indirgemeci olduğunu ileri sürerek Bedir Muharebesi'nin arka planında daha karmaşık sosyo-politik dinamiklerin bulunduğunu vurgular. Ona

⁴⁰ Asad Q. Ahmed - Reza Pourjavady, “Hind Altıktasında Kelâm”, çev. Orhan Şener Koloğlu, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı* (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 802.

⁴¹ bk. Mustafa Fayda, “Siyer ve Megâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁴² Şiblî Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, thk. Osman Zeki Mollamehmedoğlu, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 1/79.

⁴³ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/81.

⁴⁴ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/57.

⁴⁵ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/78.

göre savaşın asıl tetikleyici unsuru, sahabîlerden Abdullah b. Cahş'ın Kureyş mensubu Amr b. Hadramî'yi öldürmesiyle başlayan ve tarafların müttefiklerinin de sürece dâhil olmasıyla giderek genişleyen bir çatışma sürecidir. Nitekim bu hadise, câhiliyye Arap toplumunda son derece güçlü bir sosyal norm olan kan davası anlayışını harekete geçirmiş ve meseleyi iki taraf arasında kaçınılmaz bir hesaplaşmaya dönüştürmüştür. Dolayısıyla Şiblî'nin değerlendirmesi, Bedir Savaşı'nın sebeplerini tek boyutlu ekonomik gerekçelerle açıklayan geleneksel yaklaşımlara karşı, çok katmanlı ve bağlamsal bir okuma önerisi sunmaktadır.⁴⁶

Oryantalistlerin İslâm tarihini mezhepsel parçalanmışlığın prizmasından okumaları da ayrıca onların görüşlerinin zafiyetini gösteren önemli bir ölçüttür. Oysa Şiblî'ye göre İslâm'ın ilk dönemleri, mezhep çatışmalarının öne çıktığı bir dönem değil; bilakis ümmetin ortak inanç ve medeniyet mücadelesini yansıtan bir süreçtir.⁴⁷ Bu sebeple Şiblî, siyer eserlerinin esaslı bir eleştirel incelemeye tâbi tutulması, muhtevalarında yer alan hem râvîlerin hem de rivayetlerin ilmî ölçütler çerçevesinde titizlikle değerlendirilmesi gerektiğini savunur.⁴⁸ Şiblî'nin bu perspektifi, hem İslâm tarihini önyargılı ve parçacı okumalarla tahrif eden kendi klasik kaynaklarımıza, hem de bu parçalanmışlıktan faydalanarak İslâm'ı eleştiren oryantalist yaklaşımlara karşı güçlü bir cevap mahiyetindedir.

19. yüzyıldan başlayarak 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Hint alt kıtasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunan Hristiyanların Hz. Peygamber ile ilgili yaptığı çalışmaların büyük bir bölümü Urduca olarak kaleme alınmış bunun yanında Batıdaki ilgili çalışmalar da Urduca'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır.⁴⁹ İşte bu nedenle Şiblî, öncelikli olarak Hz. Peygamber'in hayatını ele alan urduca bir siyer kitabı kaleme almayı tercih etmiş ve bu yolla oryantalist iddialara doğrudan cevap vermeyi tercih etmiştir.⁵⁰ Ona göre oryantalist zihniyetin Hz. Peygamber'in hayatına yönelik çarpıtma ve iftiralarını boşa çıkarmanın en etkili yolu, yeniden bir siyer yazmaktır. Ancak bu çalışma, klasik rivayetçi geleneğin yöntemleriyle değil, Batı'nın öngördüğü bilimsel tarihçilik ölçütleri esas alınarak kaleme alınmalıdır. Bu nedenle Şiblî, rivayetlerin güvenilirliğini yeniden gözden geçirirken tarihsel olayların iç tutarlılığını ve sosyolojik bağlamını dikkate almış, ayrıca aklî delillerle de bunları temellendirme yoluna gitmiştir. Şiblî, söz konusu çalışmada, öncelikle Batılı araştırmacıların eserlerini detaylı bir biçimde ele almış ve doğrudan alıntılarla onların iddialarına cevaplar vermiştir. Hz. Peygamber'e yöneltilen oryantalist eleştirileri tarihsel veriler ışığında çürütmeye çalışmış, onun ahlâkî ve beşerî yönlerini vurgulamaya özen göstermiştir. Şiblî'nin bu yeni yöntemle kaleme aldığı ve dünyanın muhtelif dillerinin yanı sıra Türkçeye de çevrilen *Sîretü'n-Nebî* (Asr-ı Saâdet) adlı eser, İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) ve Ömer Nasuhi Bilmen (1883-1971) gibi dönemin önemli âlimlerinin de takdirini kazanmıştır.⁵¹ Dönemi itibarıyla İslâm dünyasında benzer bir örneği bulunmayan bu esere gösterilen takdir ve teveccüh aslında mezkûr eserin önemli bir boşluğu doldurduğu ve önemli bir ihtiyaca cevap verdiğini de göstermektedir. Şiblî, bu eserinde, Hz. Peygamber hakkında ileri sürülen, onun Yahudilik ve Hristiyanlıktan etkilendiği ve peygamberlik görevinden önce bir ıslahatçı yahut siyasi reformcu olduğu yönündeki oryantalist iddialara, onların yöntemleriyle sahih kaynaklara dayanarak cevap verir. Ayrıca Hz. Peygamber'in şahsiyetinin benzersizliğini ispatlamak ve onu savunmak için tarihsel analizler yapar. Böylece Hz. Peygamber'in hayatını bilimsel bir üslup ve yöntemle yeniden inşa etmeyi hedefler.⁵²

⁴⁶ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/254-256.

⁴⁷ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 22.

⁴⁸ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/71.

⁴⁹ Abdülhamit Birişik, "Hint Alt Kıtasında Son Üç Asır Sîret Kitaplarında Görülen Muhteva Değişiminin Nedenleri", *UÜİFD* 20/2 (2011), 31.

⁵⁰ Şiblî Nu'mânî, oryantalist literatürde İslâm tarihi ve Hz. Peygamber tasavvuruna ilişkin ileri sürülen iddiaların temelde beş ana ekseninde toplandığını belirtir. Söz konusu iddialar şu şekilde özetlenebilir: 1) Hz. Peygamber Mekke döneminde dürüst ve ahlâkî bir hayat sürmesine rağmen Medine'de siyasi otoriteyi elde etmesiyle birlikte güç ve iktidar merkezli bir tutum benimsemiş, bu süreçte savaş, intikam ve şiddet içerikli faaliyetlere yönelmiştir. 2) Çok sayıda evlilik yapması sebebiyle kadınlara düşkünlükle itham edilmiştir. 3) İslâm'ı kılıç zoruyla yaymıştır. 4) kölelik kurumunu meşrulaştırmıştır. 5) Faaliyetlerinde dönemin yaygın siyaset anlayışını takip etmiştir. (Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/80.)

⁵¹ Abdülkerim Özaydın, "Asr-ı Saâdet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/501.

⁵² Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/20-23.

Şiblî'nin oryantalist zihniyetle mücadelesinde tarih yazıcılığına yönelmesinin bir diğer nedeni de, Müslüman toplumların sevgi ve saygıyla andıkları tarihî şahsiyetlerin oryantalistler tarafından küçümsenmesi ve itibarsızlaştırılmaya çalışılmasıdır. Bu sebeple çeşitli İslâmî şahsiyetlere yönelik saldırıları bertaraf etmek amacıyla bir dizi kitap telifinde bulunmuş bu sayede oryantalist eleştirilere doğrudan cevap vermekle kalmamış, modern Müslüman zihin dünyasına İslâm tarihini yeniden tanıtmayı ve bu tarihî birikim üzerinden yeni bir zihinsel uyanışı teşvik etmeyi hedeflemiştir. Şiblî'nin eserlerinin büyük bölümünün biyografi çalışmaları olmasının sırrı da budur. Bu sebeple Hz. Ömer (öl. 23/644), Ebû Hanîfe (öl. 150/767), Abbâsî halifelerinden el-Me'mûn (öl. 218/833), el-Gazzâlî (öl. 505/1111) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (öl. 672/1273) gibi şahsiyetlerin biyografilerini kaleme alarak, onları bir bakıma oryantalist saldırılara karşı koruma altına almaya çalışmıştır.⁵³

Şiblî, başta *Sîretü 'n-Nebî* olmak üzere biyografi türündeki bütün eserlerinde sistematik bir yöntem takip etmiştir. İzlediği bu yöntemin temel aşamaları birkaç basamakta değerlendirilebilir. İlk olarak ele aldığı konuyu bütün yönleriyle okuyucuya tanıtmakta, böylece tartışmaya zemin hazırlamaktadır. Ardından oryantalist araştırmacıların ileri sürdükleri iddiaları gündeme getirmekte ve bu iddiaları ayrıntılı biçimde incelemektedir. Daha sonra söz konusu görüşleri rivayet ve dirayet kriterleri çerçevesinde değerlendirmekte, metodolojik açıdan taşıdıkları zayıf ve tutarsız yönleri ortaya koymaktadır. Son aşamada ise, çağdaş bilimsel veriler ve tarihsel gerçekliklerle uyumlu bir biçimde meseleyi izah etmektedir. Bu metodolojik yaklaşım, Şiblî'nin İslâm tarih yazımında hem eleştirel bir bakış açısı geliştirmesini hem de modern akademik tartışmalarla irtibatını mümkün kılmaktadır. Böylelikle Şiblî'nin İslâm tarihi yazımında hem klasik rivayet geleneğiyle irtibatını koruyan hem de modern akademik tartışmalarla hesaplaşan özgün bir yöntem geliştirdiği söylenebilir. Şiblî'nin biyografi yazımındaki bu yöntemi, örneğin Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi kıssasında açıkça müşahade edilebilir. Hz. İbrahim'in kurban etmek istediği çocuğunun kimliğine yönelik tartışmalarda, onun konuyu ele alış biçimi incelendiğinde Şiblî'nin metodolojik yaklaşımı bütün boyutlarıyla gözlemlenebilmektedir.⁵⁴

Şiblî'ye göre *siyer* yazıcılığında ilk başvurulacak kaynak, doğruluğundan şüphe edilemeyecek olan Kur'ân'daki kıssalardır. İkinci aşamada sahih hadisler, üçüncü aşama ise İbn İshak, Vâkıdî, İbn Sa'd ve Taberî'ye ait olan siyer literatürü devreye girmektedir.⁵⁵ Siyer kaynakları arasında güvenilirlik açısından en zayıf olanının Vâkıdî'ye ait rivayetler olduğunu özellikle vurgular.⁵⁶ Ona göre söz konusu siyer kaynakları titiz bir tenkide tabi tutulmadığı takdirde, tarihsel gerçekliği yansıtmada yetersiz kalmaktadır. Zira siyer yazarları olayları aktarırken sebep-sonuç ilişkisini dikkate

⁵³ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/20. Şiblî'nin çalışmaları hakkında geniş bilgi için bk. Nedvî, *Şiblî Nu'mânî*, 179-227; Samee-ullah Bhat, "The Importance of Works of Muhammad Shibli Nomanî", *Journal of Islamic Studies and Humanities* 3/2 (2018), 169-180.)

⁵⁴ Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi tartışmasında Şiblî, önce meseleyi farklı rivayet ve yorumlarıyla ortaya koymakta, ardından oryantalistlerin ve bazı Batılı araştırmacıların ileri sürdükleri görüşleri aktarmakta, bu görüşleri rivayet ve dirayet açısından tenkit etmekte ve nihayetinde ilmî kriterlere uygun bir değerlendirme ile kendi kanaatini ortaya koymaktadır. Şöyle ki: Şiblî özellikle Aloys Sprenger (1813-1893), Mur Sir William (1819-1905) gibi oryantalistlerin Hz. İshak'ı kurban edilmek istenen çocuk olarak göstermek istemelerini tarihsel bağlamdan ziyade Kitab-ı mukaddes rivayetlerine dayandırdıklarını söyler ve bu durumu bilimselliğe aykırı olarak teolojik bir ön kabule dayandığını söyler. Şiblî'ye göre onların bu yaklaşımı araştırmalarında objektiflikten daha ziyade Yahudi ve Hristiyan geleneğine bağlı olduklarını ortaya koymaktadır. Şiblî söylediklerini ispat için Tevrat'tan bazı metinleri şahit gösterir. Sonra Sâffât sûresinde kurban kıssası Hz. İshak'ın müjdelanmesinden önce zikredildiğini, bu sıralamanın kurban edilmek istenen çocuğun İsmail olduğuna işaret ettiğini ifade eder. Ayrıca oryantalistlerin kendi eserlerinde bir yandan Kur'ân'ın metin bütünlüğünü kabul ederken, diğer yandan kronolojik bağlamı göz ardı etmelerini de ayrıca ilmî bir tutarsızlık olarak değerlendirir. Bir başka husus Hz. İsmail'in lehine aktarılan rivayetler kuvvetli iken Hz. İshak lehine aktarılan rivayetler zayıf ve isrâiliyyat kaynaklıdır. Zayıf rivayetlerin öne çıkarılması ise metodolojik kusurdur. Şiblî, Arapların tarihsel hafızasında Arap nesebinin Hz. İsmail'e dayandırıldığını bu nedenle kurban kıssasının İsmail üzerinden anlatılmasının tarihsel süreklilik açısından da anlamlı olduğunu vurgular. Dolayısıyla Şiblî, oryantalistlerin bu kültürel boyutu da ıskaladıklarını belirtir. Böylece hem geleneksel rivayet ve dirayet yöntemi hem de modern tarihsel-eleştirel yöntemini esas alarak oryantalist iddiaları çürütmeye çalışır. (bk. Şiblî Nu'mânî, *Dâiretü 'l-Meârifî sîreti 'n-nebî*, çev. Yusuf Âmir (Kahire, ts.), 1/117, 121-132; Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/102-112.)

⁵⁵ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/79.

⁵⁶ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/51-52.

almamakta, objektiflik adına rivayetleri olduğu gibi nakletmekle yetinmektedirler. Bu yaklaşımın sonucu olarak, Hz. Peygamber'in bir bölgeye askerî bir birlik göndermesi gibi hadiseler yalnızca aktarılmakla yetinilmekte, bu girişimin gerekçesi veya neticesi üzerinde durulmamaktadır. Şiblî'ye göre bu yöntem, okuyucuların zihninde İslâm'ın kuvvet yoluyla yayıldığına dair oryantalist iddiaları teyit eden bir algının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.⁵⁷ Bu nedenle Şiblî, siyerin salt nakilci bir anlayışla kaleme alınamayacağını, tarih metodolojisine uygun olarak olayların sebepleri, süreçleri ve sonuçlarıyla birlikte incelenmesi gerektiğini savunur. Onun bu yaklaşımı, klasik siyer yazıcılığındaki rivayet merkezli ve çoğu zaman eleştirel süzgeçten geçirilmemiş nakilleri aşmayı, bunun yerine tarihî olayları bağlamı içinde değerlendiren, rasyonel ve analitik bir yöntem geliştirmeyi hedeflediğini göstermektedir.

Şiblî, İslâm tarihi araştırmalarında böylesine sistematik bir metodun büyük ölçüde ihmal edildiğini eleştirel bir üslupla dile getirir. Tarih araştırmalarında çağdaş bilimsel metodolojinin siyer yazıcılığında da kullanılması yönünde çaba gösteren Şiblî'ye göre böylesine kapsamlı bir çalışma, bireysel gayretlerle yürütülemeyecek kadar ağır ve geniş kapsamlı olup; ilmî bir iş bölümü ve ekip çalışmasını gerektirmektedir. Bu nedenle kendisi, *Dâru't-tasnîf* adını verdiği bir İslâm akademisi kurmuş ve bu kurum aracılığıyla *Siyer* ve *İslâm Tarihi* çalışmalarının ilmî bir disiplin çerçevesinde yürütülmesini amaçlamıştır.⁵⁸ Böylece Şiblî, hem metodolojik bir öneri sunmuş hem de bu önerinin kurumsal bir zemine taşınması için büyük gayret sarf etmiştir.

Öte yandan Şiblî'nin İslâm tarihine sosyal felsefe perspektifinden yaklaştığı da açıktır. Onun bu tavrında İbn Haldûn'un tarih felsefesinden aldığı etkinin belirleyici olduğu söylenebilir. Onun İslâm tarihini eleştirel bir bakış açısıyla incelemesinin arka planında, rivayet ve dirayet tefsir yöntemlerine vukûfiyetinin yanı sıra cerh ve ta'dîl ilminin ilkelerini iyi derecede bilmesi de etkilidir. Bu bakımdan Şiblî'nin kaleme aldığı eserler, bu ilimlerin yöntemsel katkılarını satır aralarında ihya eden bir mahiyet arz eder. Nitekim eleştirel tutumuyla kaleme aldığı *Sîretü'n-Nebî* adlı çalışması sayesinde, hem Müslüman müelliflerin eserlerindeki hataları ortaya koymuş hem de oryantalistlerin İslâm tarihi ve İslâmî şahsiyetler hakkındaki çarpıtma ve mesnetsiz iddialarını ilmî delillerle reddetmiştir.⁵⁹

Sonuç itibarıyla Şiblî, yetişmekte olan Müslüman nesillerin kendi tarihine ve geçmişine duyduğu güvenin sarsılmasına razı olmamıştır. Müslüman kimliğin inşasında pozitif ve yapıcı bir perspektif oluşturmaya çalışmıştır. Bu tavrıyla Şiblî'nin oryantalist saldırılara karşı Müslümanlar arasında ilmî bir cephe oluşturma amacı güttüğü de anlaşılmaktadır.

3.2. Kelâm İlminin Yeniden Yapılandırılması

İslâm düşünce geleneğini eleştirel bir perspektifle değerlendiren Şiblî Nu'mânî, İslâm dünyasında kelâm tarihi alanında mezhepçi önyargılardan arındırılmış, özgün ve nesnel bir çalışmanın henüz ortaya konulmadığını özellikle vurgulamaktadır.⁶⁰ Bu tespitten hareketle Şiblî, geliştirmeyi amaçladığı yeni İlmi kelâm projesinde, kelâm tarihi yazımını merkezi bir konuma yerleştirmiştir.⁶¹ Ona göre böyle bir çalışma, kelâm ilminin üslup ve yöntemini sistematik biçimde ortaya koyacak, ilmin tarihsel seyri içerisinde gerçekleşen ilaveleri ve değişiklikleri tarafsız bir bakış açısıyla inceleme imkânı sağlayacaktır.

Bu düşünsel yöneliş, Şiblî'nin *İlm-i Kelâm-ı Cedîd* adlı eserine de doğrudan yansımıştır. Şiblî Nu'mânî, akla uygun gördüğü bütün görüşleri entelektüel bir zenginlik olarak değerlendirmiş ve bunları sahiplenmekte herhangi bir sakınca görmemiştir. Buna karşılık, yanlış bulduğu görüşleri ise mezhep ya da fırka ayrımı gözetmeksizin eleştirmekten geri durmamıştır. Örneğin Gazzâlî'den etkilenmesinin bir sonucu olarak birçok konuda Eş'arî zihniyete yakın durmasına rağmen onların mu'cize konusundaki görüşlerine katılmamış ve çekinmeden eleştirmiştir.⁶² Söz konusu eserinde, filozof-mutasavvıf ayrımı yapmaksızın doğru bulduğu her görüşü benimsemiş, özellikle filozoflara

⁵⁷ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/57.

⁵⁸ Nu'mânî, *Asr-ı Saâdet*, 1/23; Soydan, "Şiblî'de Türkler", 2.

⁵⁹ bk. Nu'mânî, *Sîretü'n-nebî*.

⁶⁰ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 17.

⁶¹ Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 269.

⁶² Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 229-234.

özel bir bölüm ayırmıştır.⁶³ Şiblî, farklı mezhep ve ekollere mensup mütefekkirlerin düşüncelerinden beslendiğini şu şekilde ifade eder: “İlm-i kelâm alanında kendilerinden istifade ettiğimiz büyük âlimlerin isimlerinin de zikredilmesi önem arz etmektedir. Bunlar arasında Ebû Müslim el-İsfahânî (öl. 322/934), Muhammed b. Alî el-Kaffâl (öl. 365/976), İbn Hazm (öl. 456/1064), Ebû Hâmid el-Gazzâlî (öl. 505/1111), Râgıb el-İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), İbn Rüşd (öl. 595/1198), Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) ve Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (öl. 1176/1762) yer almaktadır.”⁶⁴

İlm-i kelâm, tarihsel süreç içerisinde farklı evrelerden geçmiş ve her dönemde toplumsal, siyasal ve entelektüel ihtiyaçlara bağlı olarak hem konu itibarıyla hem de yöntem bakımından kendisini sürekli yenilemiştir.⁶⁵ Ancak dönemi itibarıyla yöntem bakımından kendisini yenilemede yetersiz kalan klasik kelâm ilminin, oryantalist iddialar karşısında cedelci yönteminin başarısız ve yetersiz kaldığını gören Şiblî Nu‘mânî, bunun yerine onlarla mücadelede bilimsel verilere dayalı çağdaş bilimsel yöntemlerin kullanılması gerektiğini savunmuştur.⁶⁶ Modern Batı’nın öngördüğü tarihçilik, filoloji, biyografi yazımı ve kaynak tenkidi gibi disiplinlerden faydalanarak İslâm’ın temel kaynaklarını incelemiştir. Bu bağlamda tek bir yöneme bağlı kalınsız, nasların zahirî anlamlarının yanı sıra tarihsel bağlamların dikkate alınmasını, ayrıca hermenötik, semantik ve deneycilik gibi çeşitli modern yaklaşımların eklektik bir biçimde bir arada kullanılmasını savunmuştur.⁶⁷ Bu sayede, oryantalistlerin iddialarına karşı cevap vermekle kalmamış aynı zamanda Müslümanların da aynı yöntemlerle daha sağlam ve tutarlı veriler ortaya koyabileceğini göstermiş ve bu konuda kendinden sonraki kuşaklara da örnek teşkil etmiştir.⁶⁸ Bu yaklaşımıyla Şiblî, Müslüman ilim geleneği ile modern akademik yöntemler arasında bir köprü vazifesi görmüştür.

Yeni ilm-i kelâm adıyla kaleme aldığı eserinde özellikle Batı’da yazılan tarih çalışmalarında takip edilen yöntemin esas alındığı bir çalışmanın olmamasından yakınan Şiblî, tarih araştırmalarında Batı’da takip edilen bu yeni bilimsel yöneme istinad eden bir kelâm tarihi yazılmasının gerekliliğini savunur. Bunun zorunluluğunu temellendirmek için İslâm kelâm kaynaklarına atıfta bulunarak onların bu sahadaki yetersizliğinden söz eder:

“Kelâm ilmi ve mütekellimlerin biyografilerine dair Arapça pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerin başında hiç şüphesiz, Hicrî IV. asrın önde gelen tarihçilerinden olan Allâme el-el-Merzûbânî’nin (öl. 384/994) *Ahbârü’l-Mütekellimîn* adlı kitabı gelmektedir. İbn en-Nedîm (öl. 385/995 [?]), el-Fihrist’inde Merzûbânî’den övgüyle bahsetmektedir... Kütüphanemde yer alan bu türden eserler arasında Muhammed el-Murtazâ ez-Zebîdî (öl. 1205/1791), Abdülkerîm eş-Şehristânî (öl. 548/1153) ve İbn Hazm’a (öl. 456/1064) ait çalışmalar bulunmaktadır. Söz konusu eserlerde özellikle itikatta ortaya çıkan ilk ihtilaflardan ve bu ihtilafların giderek genişlemesinden söz edilmektedir. İbn Hazm’ın eserlerinde, genellikle onunla aynı dönemde yaşayan yahut ona muhalefet eden fırkaların da görüşleri kayıt altına alınmıştır. Murtazâ ez-Zebîdî’nin eseri ise Mu‘tezile ve Zeydiyye mütekellimlerini bağımsız biçimde ele alması bakımından farklı bir özellik arz etmektedir. Bununla birlikte, bütün bu eserlerin ortak noktası İslâmî fırkaların ihtilaflarını nakletmekten ibaret kalmalarıdır. Buna karşılık, mühlid ve filozoflara karşı mütekellimlerin ortaya koyduğu entelektüel çabalar hakkında bu eserlerde kayda değer bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, konuyla ilgili literatürü daha kapsamlı biçimde inceledim... Nitekim modern dönemde de Hindistan, Şam ve Mısır gibi ilim merkezlerinde kelâm ilmi üzerine çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu bağlamda, günümüzde “Yeni İlm-i Kelâm” adıyla iki bölümden oluşan bir çalışmanın hazırlanabileceği kanaatine vardım.”⁶⁹

Şiblî Nu‘mânî’ye göre mezhepler tarihi yazımından farklı olarak hazırlanacak böyle bir araştırma, yalnızca kelâmın geçirdiği dönemleri ve tarihsel gelişim çizgisini tespit etmeye hizmet etmekle kalmayacak; aynı zamanda Batı’nın entelektüel saldırıları karşısında hangi alanlarda, ne tür bir üslup ve savunma stratejisi geliştirileceğine dair önemli çıkarımlar yapılmasına da imkân sağlayacaktır.⁷⁰

⁶³ Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, 63.

⁶⁴ Nu‘mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 182.

⁶⁵ İlyas Çelebi, “Ortaya Çıkışından Günümüze Kelâm İlminde ‘Konu’ Problemi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2005), 5-6.

⁶⁶ Nu‘mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 200-205.

⁶⁷ Ali Sâmî Neşşâr, *İslâm’da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 47.

⁶⁸ Bhat, “Muhammad Şiblî nomani”, 172.

⁶⁹ Nu‘mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 18.

⁷⁰ Nu‘mânî, *İlm-i kelâm-ı cedîd*, 16-17,21.

Şiblî'nin, kelâm tarihi yazılmasının zorunlu olduğunu ifade etmesi ve buna teşebbüs etmesinin asıl sebebi onun yeni ilm-i kelâm projesinin ilk safhasının hazırlığını yapma niyetinde olduğunu göstermektedir. Şiblî'nin kelâm tarihi yazımıyla asıl kastetmiş olduğu şey ise kendi ifadesiyle *aklî kelâm* adını verdiği ve Yunan felsefesine rakip olarak gördüğü kısımdır.⁷¹ Ayrıca bu yaklaşım, Şiblî'ye göre İslâm düşünce tarihinde fikir özgürlüğüne, bilime ve eğitime atfedilen değeri de görünür kılacaktır. Şiblî Nu'mânî'nin "Kelâm Tarihi" adlı çalışması incelendiğinde mezhebî taassuba kapılmaksızın objektifliği temel ilke edinmeye çalıştığı ve konuları mümkün mertebe tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirmeye gayret ettiği fark edilecektir. Tarih yazımında İbn Haldûn'un (öl. 808/1406) etkisinde kaldığı anlaşılan Şiblî'nin İslâm'ı sosyolojik ve tarih felsefesi açısından değerlendirdiği görülmektedir.

Abbâsî yönetiminin ilmî ve ulemayı himaye etmesinin özellikle kelâm ilminin gelişimini hızlandırdığını ve bu ilmî zirveye taşıdığını vurgulayan Şiblî, halife Me'mûn'u takdirle anmakta; bu dönemde Mu'tezilî âlimlerin kelâm ilmine yaptıkları katkıları özel olarak zikretmektedir.⁷² Mu'tezile'nin kelâm tarihinde rasyonel çizgiyi temsil etmesi ve aklı naklin önüne geçiren metodolojisi, Şiblî'nin dikkat çektiği en önemli hususlardan biridir. Bununla birlikte, yeri geldikçe söz konusu ekolün hatalarına da temas etmekten geri durmaz.⁷³ Mezhep farklılıklarını dikkate almaksızın, doğru görüşü savunduğunu düşündüğü İslâm âlimlerini ön plana çıkarması, onun ilmî yaklaşımındaki tarafsızlığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şiblî'ye göre klasik kelâm ilmî gerek nesnel içeriği gerekse metodolojik yapısı bakımından artık çağın ihtiyaçlarına cevap veremez durumdadır.⁷⁴ Ona göre, İslâm tarihinde kelâm ilmî alanında kaleme alınan binlerce şerh ve haşiye, İslâm inancını açıklamada son derece ayrıntılı ve felsefî bir yapı arz etmektedir. "Kur'ân'ın yaratılmış olup olmaması, zât-sıfat ilişkisi, amel-iman ilişkisi" gibi meseleler hakkında sonraki dönem kelâm eserlerinde yer alan metinlerin karmaşıklığı ve felsefî derinliği incelendiğinde görülecektir ki bu meselelerin sahâbe zamanında Müslümanlara öğretilmeye çalışılmasının hayali bile mümkün değildir. Ayrıca bahsi geçen meseleler, İslâm'ın ilk dönemlerinde gündeme dahi getirilmemişken, sonraki dönemlerde iman ile küfür arasında bir sınır ölçütü hâline getirilmesi büyük bir hata olmuştur. Bu tür teorik tartışmalar sonuçta İslâm tarihinde çok sayıda fitneye ve mezhepsel çatışmaların doğmasına sebep olmuştur. Bu ve benzeri meselelerin klasik kelâm eserlerinde detaylı şekilde incelenmesinin anlamını sorgulayan Şiblî, bunların kelâm geleneğiyle özdeşleştiğini dolayısıyla yeni dönemde de tamamen göz ardı edilmesinin mümkün olmadığı kanaatine varır.⁷⁵ Öyleyse bu meseleler yeni ilm-i kelâm içerisinde yeniden değerlendirilmelidir. Ancak bu değerlendirme sonucunda bütünüyle klasik kelâmdan kopmuş yeni bir akait anlayışı oluşturma teşebbüsleri kesinlikle kabul edilmemelidir. Ayrıca bu değerlendirme iki temel ilkeye dayanmalıdır. Öncelikle, bu meseleler net ve sistematik bir biçimde ortaya konulmalı, sonrasında da rasyonel ve tarihsel bir zeminde analiz edilmelidir.⁷⁶

Allah'ın varlığı, nübüvvet, ahiret ve te'vil gibi konular, Yunan felsefesinin rasyonalist yöntemleriyle değil, modern tecrübî bilimin imkânlarıyla açıklanmalıdır. Bununla birlikte, klasik kelâmın ele aldığı ana meselelerin tarihsel bir dönemle sınırlanamayacağını, zamanın değişmesiyle de esas itibarıyla farklılaşmayacağını belirtir. Şiblî'ye göre kelâmın değişen unsurları yalnızca fer'î meselelerdir.⁷⁷ Bu nedenle kelâm, her dönemde yeni yorumlara ihtiyaç duyan, fakat özünü muhafaza eden bir ilimdir.⁷⁸

⁷¹ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 39.

⁷² Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 49-56.

⁷³ Meselâ bk. Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 335.

⁷⁴ İbrahim Haşim, "İşkâliyyetü 'lmi'l-kelâmı cedid 'inde Şiblî Nu'mânî", *Mecelletü Kıtâi Usûluddîn* 21 (2024), 158-159.

⁷⁵ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 182.

⁷⁶ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 16.

⁷⁷ Kelâm ilminin fer'î meseleleri, doğrudan iman esaslarının ispatından ziyade bu esaslara bağlı olarak ortaya çıkan ve onları açıklayan tali konuları ifade eder. Bu çerçevede Kelâm'ın vesâil olarak isimlendirilen bahislerinin tamamı, peygamberlerin sıfatları ve mucize meselesi, irade-özgürlük tartışmaları, hidayet ve dalâlet, büyük günah işleyeninin durumu, şefaet, kabir hayatı ve ahiret ahvali gibi konular fer'î meseleler arasında yer alır.

⁷⁸ Nu'mânî, *İlm-i kelâm-ı cedid*, 16.

Sonuç

Şiblî Nu'mânî, sadece İslâmî ilimlerde eserler telif etmekle kalmamış tarih, edebiyat, şiir ve benzeri alanlarda da ürünler vermiş İslâm düşünürlerden birisidir. Bu entelektüel birikimiyle o, İslâm düşünce tarihinde muazzam bir miras bırakmıştır. Şiblî Nu'mânî oryantalistlerin İslâm hakkında yaptıkları araştırmaları detaylı ve eleştirel bir gözle incelemiş; bu çalışmalarda dile getirilen iddia ve yaklaşımlara, onların kullandıkları yöntem ve üslup ile cevap vermek gerektiği kanaatine varmıştır. Oryantalistlerle yürütülecek fikrî mücadelenin yeni bir yöntem gerektirdiğini ve bu yeni yöntemin temelinde akıl, mantık, felsefe ve modern bilimin ilkelerinin bulunması gerektiğini savunmuştur.

Şiblî'ye göre oryantalistlere karşı verilen mücadelede cevapların onların anlayabileceği dil ve yöntemle yapılması bir zorunluluktur. Zira dönemin şartları değişmiş, Batı'da bilim ve sanat alanında meydana gelen köklü gelişmeler, İslâm dünyasını da derinden etkilemiştir. Yunan mantığından alınarak klasik kelâmda kullanılan cedel yönteminin çoğu zaman kapalı, girift ve anlaşılması güç aklî problemlere dayanması, bu sebeple bireylerin imanlarını takviye etme noktasında da yeterli bir etki göstermemesi yeni bir yöntemin gerekliliğini ortaya koymaktaydı. Bu nedenle klasik kelâm metodolojisinin söz konusu mücadelede yeterli olmayacağını düşünen Şiblî, itikâdî meselelerin sade ve basit bir dille ifade edilmesi ve kullanılan istidlallerin sade ve kolay anlaşılabilir önermelere dayandırılmasını gerekli görmüştür. Bu bağlamda Şiblî Nu'mânî'nin *Yeni İlmi Kelâm* tabirini İslâm düşünce tarihinde ilk defa kullanan ve bu isimle kitap telifinde bulunmuş olan İslâm düşünürü olduğu söylenebilir. Ancak eserleri incelendiğinde onun bu tabirle İslâm inanç esaslarında yenilenmeyi değil, itikâdî meselelerin çağın insanına sunumunda yeni bir üslubun gerekliliğini kastettiği anlaşılmaktadır. Şiblî Nu'mânî, Yeni ilm-i kelâm için gerekli gördüğü bu yeni üslubu oluşturabilmek amacıyla eserlerinde İslâm kelâmının rasyonel yönlerini öne çıkararak Müslümanlar için daha reformist söylemler geliştirmeye gayret etmiştir. Ayrıca mantıkî analizler ve karşılaştırmalı araştırmalarıyla da muhataplarını iknâ etmeye yönelik çağdaş bir dil kullanmaya özen gösterdiği görülmektedir.

Şiblî'nin oryantalist söylemlere karşı geliştirdiği savunma stratejisi, rasyonel metodoloji ile tarihsel eleştiri yöntemini birleştirme şeklinde tezahür etmiştir. Buna göre önceki mütekellimlerin tartıştığı ana meseleleri dışarıda bırakmaksızın çağın getirdiği şüphe ve tereddütler muvacehesinde kelâm ilminin kapsamının genişlemesi ve yeni problemlerin gündeme alınması ve tartışılması gereklidir. Yunan felsefesinden İslâm kelâmına intikal eden klasik yöntemin yanı sıra, modern dönem oryantalistlerinin benimsediği bilimsel yöntemin de dikkate alınarak her iki yöntemin mezcine dayalı yeni bir usul benimsenmesini esas almıştır. Bu yöntemi uygulamak amacıyla Şiblî, müsteşriklerin çalışmalarına doğrudan ulaşmaya çalışmış, bilimsel yöntemlerle onların hatalarını göstermiştir. Bu anlayışıyla, oryantalistlerle mücadele edecek olan Müslüman aydınlarla da örnek olmuştur. Ona göre geleceğin sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi, geçmişin eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesine ve tarihî tecrübelerden ders alarak yapılan hataların tekrarlanmamasına bağlıdır. Bu yönüyle onun tarih ve düşünce anlayışı, hem mezhep taassubuna hem de oryantalist önyargılara karşı özgün bir perspektif sunmaktadır.

Şiblî'nin de öncülüğünü yaptığı yeni ilm-i kelâm, klasik kelâmın çoğunlukla ihmal ettiği alanlara yönelmek zorunda kalmıştır. Böylece sadece metafizik meselelerle değil, aynı zamanda hukuki, sosyal ve ahlaki problematiklerle de ilgilenilmesi zarureti doğmuştur. Özellikle din-bilim ilişkisi, akıl-vahiy ilişkisi, İnsan hakları, İslâm'da kadın hakları, kadınların mirastaki payı, kadın ve erkek eşitliği, çocuk hakları, savaş esirlerinin hakları, çevre sorunları ve hayvan hakları gibi konular, yeni kelâmın ilgi alanına dâhil edilerek dinin çağdaş meselelerle ilişkisi yeniden yorumlanmıştır.

Sonuç itibarıyla Şiblî Nu'mânî oryantalist iddialar karşısında klasik kelâm ilmindeki cedelci yöntemin yerine çağımızda öngörülen bilimsel yöntemlerin kullanılması taraftarıdır. Ortaya çıkışından itibaren çeşitli dönemler geçiren ve şartlara göre sürekli olarak kendisini geliştiren kelâm ilminin cedelci yöntemde ısrar etmek yerine çağın gereklerine uygun olarak kendisini yenilemesinden yanadır.

Kaynakça

- Ahmed, Anıs. “Şiblî Nu‘mânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/126-127. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ahmed, Asad Q. - Pourjavady, Reza. “Hind Altkıtasında Kelâm”. çev. Orhan Şener Koloğlu. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*. 783-806. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Ahmed el-Hindî, Said Ahmed b. Sağır. *Eşerü’l-istişrâki ‘ale’l-menheci’l-aşadiyyi’l-İslâmî bi’l-Hind*. Medine: İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmî Üniversitesi, Doktora Tezi, 2003.
- Aydın, Mehmet S. “İkbal, Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/17-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bhat, Samee-ullah. “The Importance of Works of Muhammad Şıblî Nomanî”. *Journal of Islamic Studies and Humanities* 3/2 (2018), 169-180.
- Bırışık, Abdülhamit. “Hint Alt Kıtasında Son Üç Asır Sîret Kitaplarında Görülen Muhteva Değişiminin Nedenleri”. *UÜİFD* 20/2 (2011), 21-52.
- Birinci, Züleyha. “Şiblî Nu‘mânî’nin Kelâm Tarihine Bakışı”. *Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Araştırmaları Dergisi* IV/2 (2020), 1-23.
- Bulut, Erkan. “Şiblî Nu‘mânî”. *Son Dönem Eş’arî Kelâmcıları*. ed. Mustafa Akman. 581-587. İstanbul: İz Yayıncılık, Birinci basım., 2025.
- Çelebi, İlyas. “Ortaya Çıkışından Günümüze Kelam İlminde ‘Konu’ Problemi”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2005), 5-35.
- Demir, Osman. “Kelam ve Bilim İlişkisi”. *Günümüz Kelam Problemleri*. 109-122. İstanbul: Bilay Yayınları, 2021.
- Fayda, Mustafa. “Siyer ve Megâzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/319-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Fazlurrahman. *İslâm ve Çağdaşlık*. çev. Alparslan Açıkgenç - M. Hayri Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.
- Gölcük, Şerafettin - Toprak, Süleyman. *Kelâm*. Konya: Tekin Kitabevi, 1996.
- Gûrî, Muhammed Ali. “İtticâhü’ş-Şeyh Şiblî en-Nu‘mânî fi’r-reddi alâ şübühâtî’l-müsteşrikîn”. *İzâh* 23 (2011), 110-138.
- Haşim, İbrahim. “İşkâliyyetü ‘İmi’l-kelâmı cedîd ‘inde Şiblî Nu‘mânî”. *Mecelletü Kıtâi Usûluddîn* 21 (2024), 141-220.
- Işık, Harun. “Hint Alt Kıtası’nda İlm-i Kelâm Çalışmaları (Bibliyografik Bir Deneme)”. *Kader* 17/1 (2019), 94-123.
- İkbal, Muhammed. *İslâm’da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu*. çev. N. Ahmet Asrar. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, ts.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Yeni İlm-i Kelâm*. thk. Sabri Hizmetli. Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- Karadaş, Cafer. *Hayatî, Kişiliği ve Düşünceleri ile Muhammed Hamîdullah*. İstanbul: Bursa il Müftülüğü, 2005.
- Ketfi, Züheyr. “İlmü’l-kelâm min mesâri’t-taklîdi ilâ isti’nâfi’t-tecdîd: el-Allâme Şiblî Nu‘mânî nümûzecen”. *Mecelletü’l-Mi’yâr* 25/60 (2021), 183-205.
- Nedvî, Muhammed Ekrem en-. *Şiblî Nu‘mânî*. Dimeşk: Dâru’l-Kalem, 2001.
- Neşşâr, Ali Sâmi. *İslâm’da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*. çev. Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Nu‘mânî, Şiblî. *Asr-ı Saâdet*. çev. Ömer Rıza Doğrul. thk. Osman Zeki Mollamehmedoğlu. 5 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Nu‘mânî, Şiblî. *Dâiretü’l-Meârif fi sîreti’n-nebî*. çev. Yusuf Âmir. 7 Cilt. Kahire, ts.
- Nu‘mânî, Şiblî. *İlm-i kelâm-ı cedîd*. thk. Celal Said Hıfânâvî. Kahire: el-Merkezü’l-Kavmi li’t-Terceme, 2012.
- Öz, Mustafa. “Ahmed Han, Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/73-75. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özaydın, Abdülkerim. “Asr-ı Saâdet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/501-502. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Özcan, Azmi. “Nedvetü’l-ulemâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/514-515. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelâmda Yenilik Arayışları*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özervarlı, M. Sait. “Şiblî Nu‘mânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/127-129. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özşenel, Mehmet. “Bir Sentez Denemesi: Seyyid Süleyman Nedvî”. *Divan İlmi Araştırmalar* 2/21 (2006), 115-126.
- Soydan, Celal. “Şiblî’de Türkler”. *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Urdu Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı* 1/1 (2001), 181-190.
- Vehîbe, Hamânî. *er-Rü’yetü’t-tecdîdiyye li ‘ilmi’l-keâm ‘inde Şiblî en-Nu‘mânî*. Cezayir: University of El Oued, 2019.
- Wielandt, Rotraud. “XIX. Yüzyılın Sonlarından Günümüze İslâm Kelâm Düşüncesinin Ana Akımları”. çev. Salih Çift. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*. thk. Sabine Schmidtke. 909-979. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.